

KASUTU KASULIKKUSEST

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Maarja Kangro (kirjanik ja tõlkija)

Hasso Krull (kirjanik ja tõlkija)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Aro Velmet (Lõuna-California Ülikool)

Tallinna Ülikool

Nuccio Ordine

KASUTU KASULIKKUSEST MANIFEST

Abraham Flexneri esseega

Itaalia keelest tõlkinud Heete Sähkai

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2019

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum
Nuccio Ordine
Kasutu kasulikkusest: Manifest
Abraham Flexneri esseega

Originaalide tiitlid:
Nuccio Ordine
L'Utilità dell'inutile: Manifesto
Con un saggio di Abraham Flexner
Milano: Bompiani 2013

Abraham Flexner
The Usefulness of Useless Knowledge
Harper's Magazine, October 1939

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Mailis Pöld
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

© 2017 Giunti Editore S.p.A. Firenze-Milano
First published under the imprint Bompiani in 2013
Bompiani, an imprint of Giunti Editore S.p.A
www.giunti.it
Autoriõigus (tõlge): Heete Sahkai, 2019
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2019

ISSN 1736-9398
ISBN 978-9985-58-867-3

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

Sissejuhatus	11
Märkus	29
Esimene osa. Kirjanduse kasulik kasutus	31
1. „Kes ei oma, see ei ole“	31
2. Teadmised, mis ei too tulu, on kasutud!	32
3. Mis on vesi? Foster Wallace'i anekdoot	33
4. Kolonel Buendía kuldkalakesed	34
5. Dante ja Petrarca: kirjandust ei tohi rakendada tulu teenistusse	35
6. Utopiakirjandus ja kullast ööpotid	37
7. Jim Hawkins: aardekütt või numismaatik?	39
8. „Veneetsia kaupmees“: nael liha, Belmonti kuningriik ja sileeni hermeneutika	43
9. Aristoteles: teadmisel ei ole praktilist otstarvet	50
10. Puhas teoreetik või filosoof-valitseja? Platoni vasturääkivused	51
11. Kant: meeldimine on huvitu	54
12. Ovidius: ei ole midagi kasulikumat kasutatutest kunstidest	55
13. Montaigne: „pole midagi kasutatut, isegi mitte kasutus ise“	57
14. Uitaja Leopardi: kasutu valimine vastukaaluks „upsaka ja rumala sajandi“ utilitarismile	59

15. Théophile Gautier: „kõik, mis on kasulik, on inetu“ nagu „käimla“	62
16. Baudelaire: kasulik inimene on jöle.....	67
17. John Locke luule vastu.....	69
18. Boccaccio: „leib“ ja luule.....	71
19. García Lorca: ettevaatamatu on elada ilma poeesia hulluseta.....	72
20. Kasutuse ja otstarbetuse kangelase Don Quijote hullus	73
21. Coketowni „Faktid“: Dickensi utilitarismikriitika....	75
22. Heidegger: kasutat on raske mõista.....	76
23. Kasutus ja elu olemus: Zhuangzi ja Kakuzô Okakura	78
24. Eugène Ionesco: kasulikkus on kasutu koorem	79
25. Italo Calvino: otstarbetu osutub olulisimaks	81
26. Emil Cioran ja Sokratese vilepill	81

Teine osa. Ülikool kui ettevõtte ja üliõpilased

kui kliendid	83
1. Riigi taandumine	83
2. Üliõpilased kui kliendid.....	84
3. Ülikoolid kui ettevõtted ja õppejõud kui bürokraadid	85
4. Hugo: kriisiga võitlemiseks ei tule kultuuri rahastamist mitte kärpida, vaid kahekordistada	88
5. Tocqueville: „lihtsad kaunidused“ ja kaubandusliku demokraatia ohud	91
6. Herzen: kaupmehed, kellel pole aega	93

7. Bataille: kasulikkuse piir ja ülejäägi elujõulisus	94
8. Ülikooli kui kutseoskuste andja vastu: John Henry Newman	98
9. Milleks on vaja minevikus kõneldud keeli? John Locke ja Antonio Gramsci	100
10. Klassikute plaanipärane kadumine	103
11. Kohtumine klassikuga võib muuta elu	105
12. Ohustatud raamatukogud: Warburgi instituudi skandaal	106
13. Ajalooliste raamatupoodide kadumine	109
14. Kasutute teaduste ootamatu kasulikkus	110
15. Mida saab teoreemist? Eukleidesest Archimedeseni	112
16. Poincaré: „teadlane ei uuri loodust“ sellepärast, et see on „kasulik“	113
17. „Teadmine on rikkus, mida saab edasi anda vaesemaks jäämata“	118
Kolmas osa. Omamine tapab: inimväärikus,	
armastus, tõde	119
1. Klassikute hääl	119
2. Inimväärikus: rikkuse illusioon ja tarkuse kupeldamine	120
3. Armastamine selleks, et omada, tapab armastuse	125
4. Tõe valdamine tapab tõe	133
Kirjandus	143

Lisa

Abraham Flexner. Kasutute teadmiste kasulikkus... 161

Nimeloend 185

Rosaliale

SISSEJUHATUS

Filosoofia ülesanne ongi panna inimesi nägema kasutu kasulikkust, või teisiti öeldes, õpetada neid eristama sõna „kasulik“ kaht tähendust.

Pierre Hadot, „Exercices spirituels
et philosophie antique“*

Oksümorooniline pealkiri „Kasutu kasulikkusest“ väärrib selgitust. See paradoksaalne „kasulikkus“, mida ma silmas pean, ei ole seesama, mille mõistes peetakse kasutuks humanitaarteadusi ja üldse kõiki teadmisi, mis ei too tulu. Minu mõtiskluste keskmes on palju üldisem arusaam selliste teadmiste kasulikkusest, mille olemuslikul väärtusel ei ole mingit pistmist utilitaarsete eesmärkidega. On olemas teadmised, mis on eesmärk iseeneses ning mis just oma otstarbetuse ja omakasupüüdmatusena ning igasuguste praktiliste ja majanduslike kammitsate puudumise tõttu saavad mängida põhjapanevat rolli inimvaimu harimises ning inimkonna ühiskondlikus ja kultuurilises kasvamises. Selles mõttes pean „kasulikuks“ kõike, mis aitab meil paremaks saada.

Ent neid institutsioone (koole, ülikoole, teadusasutusi, laboreid, muuseume, raamatukogusid, arhiive) ja

* Teoses tsiteeritud ja nimetatud allikate viited on leitavad teose lõpus asuvast kirjanduse loetelust. *Tlk.*

distsipliine (nii humanitaar- kui reaalteadusi), mille väärtus peaks seisnema teadmises iseenesest, olenemata sellest, kas see saab tuua kohest tulu või praktilisi eeliseid, õõnestab kasuloogika. Muidugi võivad muuseumid või arheoloogiamälestised sageli ka hiigelsummasid sisse tuua, aga nende olemasolu ei saa seada sõltuvusse kassaedust, nagu mõned püüavad meid uskuma panna. Muuseumi või väljakaevamispaiga, arhiivi või raamatukogu eluspüsimine on aare, mida kogukond peab iga hinna eest kiivalt hoidma.

Seepärast ei pea paika, et majanduskriisi ajal on kõik lubatud. Samal põhjusel ei pea paika, et krediidiriski marginaali kõikumiste tõttu tohib kulukärpe valimatu kirvehoobiga süstemaatiliselt hävitada kõik, mida peetakse kasutuks. Tänapäevane Euroopa meenutab teatrit, mille laval astuvad iga päev üles peajasjalikult võlausaldajad ja võlgnikud. Kõigi poliitiliste kokkusaamiste ja rahandusjuhtide tippkohtumiste ainsaks päevakorrapunktiks on eelarvetasakaalu kinnisidee. Õigustatud mure võlgade tasumise pärast kruvitakse sellise äärmuseni, et see toob kaasa soovitud diametraalselt vastupidised tagajärjed. Nagu on märkinud mitmed majandusteadlased, ei ravi karm kasinuspoliitika haiget tervemaks, vaid nõrgestab teda veelgi lootusetumalt. Süvenemata põhjustesse, miks ettevõtted ja riigid on võlgadesse sattunud – imelikul kombel ei laiene jäik suhtumine kasvavale korruptsioonile ega ekspoliitivatele firmajuhtide, pankurite ja erinõunike peadpöörivatele tasudele –, ei lase selle madalseisu lavastajad end vähimalgi määral häirida tõsiasjast, et maksjateks on eelkõige

keskklass ja kõige nõrgemad, miljonid süütud inimesed, kellelt võetakse nende väärikus.

See ei tähenda, et tuleks rumalalt vastutust vältida, kui raamatupidamine ei klapi. Aga eirata ei saa ka igasuguse inimlikkuse ja solidaarsuse süstemaatilist hävitamist: pangad ja võlausaldajad nõuavad halastamatult nagu „Veneetsia kaupmehe“ Shylock naela elusat ihu sellelt, kes ei jõua võlga tagasi maksta. Paljud ettevõtted (kes on aastakümneid nautinud olukorda, kus kasum on olnud eraomand, kahjum aga kollektiivne) vallandavad julmalt töölisi, samal ajal kui valitsused tõmbavad kokku töökohti, haridussüsteemi, puudega inimeste sotsiaalabi ja tervishoidu. Õigus omada õigusi – tsiteerides Stefano Rodotà tähelepanuväärset esseed, mille pealkiri on võetud Hannah Arendtilt – allutatakse sisuliselt turu ülemvõimule, mistõttu tekib oht, et austus inimese isiku vastu kaob vähehaaval täielikult. Muutes inimesed kaubaks ja rahaks, on see väärastunud majanduslik masinavärk sünnitanud kodumaata ja halastuseta koletise, mis võtab lõpuks tulevasteltki põlvedelt igasuguse lootuse.

Silmakirjalikud jõupingutused selleks, et hoida ära Kreeka lahkumine Euroopa Liidust – aga sama kehtiks ka Itaalia või Hispaania puhul –, on ajendatud küünilisest kalkulatsioonist (lahkumine läheks veel rohkem maksuma kui võla tasumata jäämine ise), mitte tõelisest poliitilisest kultuurist, mis rajaneks arusaamal, et Euroopa ilma Kreekata ei ole mõeldav, sest läänemaailma intellektuaalsed juured on sügaval kreeka keeles ja tsivilisatsioonis. Kas võlgadel

pankade ja rahandusmaailma ees saab olla selline jõud, et need kustutavad üheainsa hoobiga kõige suuremad **võlad**, mis meil on sajandite jooksul kogunenud nende ees, kes on kinkinud meile erakordse kunsti-, kirjandus-, muusika-, filosoofia-, teadus- ja arhitektuuripärandi?

Sellel karmil taustal vastandub kasutute teadmiste kasulikkus radikaalselt valitsevale kasulikkuse mõistele, mis eranditult majanduslike huvide nimel tapab vähehaaval minevikumälu, humanitaarteadusi, klassikalisi keeli, haridust, vaba teadust, kujutlusvõimet, kunsti, kriitilist mõtlemist ja ühiskondlikku perspektiivi, millest inimtegevus peaks alati lähtuma. Utilitaristlikus maailmas on vasar väärtuslikum kui sümfoonia, nuga väärtuslikum kui luuletus, mutrivõti väärtuslikum kui maal, sest tööriista tarvilikkust on lihtne mõista, samas kui aina raskem on aru saada, milleks on vaja muusikat, kirjandust või kunsti.

Juba Rousseau märkis, et „[m]uistsed poliitikud rääkisid vahetpidamata kommetest ja voorustest; meie omad räägivad ainult ärist ja rahast“. Neid asju, mis ei too tulu, peetakse üleliigseks luksuseks, ohtlikuks takistuseks. „Kõike, mis ei ole kasulik, põlatakse“, märgib Diderot, sest „aeg on liiga hinnaline, et kulutada seda tegevusetult spekulatsioonides“.

Pruugib ainult lugeda Charles Baudelaire'i võrratuid värse, et tajuda albatrossiks, taevaste hiiglaslikuks valitsejaks kehastunud poeedi ebamugavust, kui ta inimeste sekka laskub ja hoopis teistsuguste huvidega publik ta välja

naerab („See rändaja tiivuline, äkki nii lötsis ja kohmakas! / Tema, enne nii ilus, kui koomiline ja kole! / Üks tema nokka seal oma piibutobiga osatab, / teine liibates ahvib vigast, kes äsja veel lendas!“). Ning Flaubert defineerib oma „Käibetõdede sõnaraamatus“ luulet lohutu irooniaga millegi „täiesti kasutuna“, sest see on „moest läinud“, ja luuletajat „ullikese õilsama sünonüümina“ ja „unistajana“. Ilmselt pole midagi tähendanud ühe Hölderlini luuletuse ülev lõpurida, milles meenutatakse poeedi alustpanevat rolli: „Mis aga jääb, asutavad luuletajad“ („*Was bleibt aber, stiften die Dichter*“).

Järgnev tekst ei pretendeeri terviklikkusele, vaid peegeldab oma fragmentaarset saamislugu. Ka alapealkiri „Manifest“ võiks tunduda seetõttu ülepaisutatud ja liiga ambitsioonikas, kuid seda õigustab kogu töö ajendiks olnud võitlusvaim. Tahtsin lihtsalt koondada ühte avatud kohta aastatepikkuse õpetamis- ja teadustöö jooksul kogunenud tsitaadid ja mõtted. Tegin seda täielikus vabaduses, laskmata end millestki kammitseda, ja teadlikuna, et tegu on kõigest ebatäieliku ja pooliku visandiga. Ning valimike ja antoloogiatega puhul juhtub ju tihti, et väljajäänud osutub lõpuks tähendusrikkamaks kui see, mis sisse sai. Neist piirangutest teadlikuna jagasin oma essee kolme ossa: esimene on pühendatud kirjanduse kasuliku mittekasulikkuse teemale, teises vaatlen kasuloogika katastroofilisi tagajärgi hariduses, teaduses ja kultuuris üldiselt, ning kolmandas toon mõningaid säravaid näiteid klassikutelt, kes on sajandite vältel demonstreerinud omamise illusoorisust

ja selle hävitavat mõju inimväärikusele, armastusele ja tõe.

Otsustasin lisada oma mõtisklustele ka Abraham Flexneri suurepärase (kuid kahjuks vähetuntud) essee, mis ilmus 1937. ja täiendatud kujul 1939. aastal ning jõuab nüüd esmakordselt itaalia keelde. Princetoni Institute for Advanced Study ühe mõjukaima asutajana – ning see asutati just nimelt igasugustest utilitaristlikest kammitsatest vaba ja üksnes oma kuulsate liikmete (meenutagem vaid, et nende hulgas olid Albert Einstein ja Julius Robert Oppenheimer) uudishimust ajendatud uurimistöö eesmärgil – jutustab see kuulus Ameerika teadlane ja pedagoog haaravalt mõningate suurte avastuste ajaloost, et näidata, kuidas just igasuguse praktilise eesmärgita ja seetõttu kõige kasutumaks peetud teoreetiline teadustöö on aidanud ootamatult kaasa rakendustele nagu telekommunikatsioon ja elekter, mis on inimkonna jaoks hiljem põhjapaneva tähtsuse omandanud.

Mulle tundus, et Flexneri vaatepunkt hajutab väga tõhusalt vähimagi kahtluse selle suhtes, et humanitaar- ja loodusteaduste vastandamine – mida alates viiekümnendatest aastatest ja pärast Charles Percy Snow' kuulsat esseed on korduvalt tehtud – juhib debati paratamatult viljatu poleemika sohu, eelkõige aga eirab täielikult teadmiste paratamatut ühtsust – seda möödapääsmatut *nouvelle alliance*'i, millest kirjutas silmiavavalt Nobeli preemia laureaat Ilya Prigogine –, mida tänapäeval ohustab kahjuks üha enam teadmiste killustumine ja äärmuslik spetsialiseerumine.

Flexner tõestab suurepäraselt, et loodusteadustel on kasutute asjade kasulikkuse kohta väga palju õpetada. Ning et ka loodusteadlased on mänginud ja mängivad koos humanitaarteadlastega väga olulist rolli võitluses kasu diktatuuri vastu, kaitsmaks teadmiste ja uurimistöö vabadust ja eesmärgist sõltumatust.

Juba antiikajal tehti vahet puhtteoreetilisel ja omakasu-püüdmatal loodusteadusel ja rakenduslikul teadusel, nagu tõendavad Aristotelese kirjutised ning mõned suurte teadlaste, näiteks Eukleidese ja Archimedese kohta käivad anekdoodid.

Need põnevad teemad aga viiksid meid liiga kaugele. Praegu on minu eesmärk rõhutada seda, kui eluliselt tähtsad on need väärtused, mida ei saa **kaaluda** ega **mõõta** mitte kvaliteedi, vaid kvantiteedi määramiseks mõeldud vahenditega. Ning ühtlasi rehabiliteerida selliste **investeeringute** esmatähtsust, mis ei too kohest ega eelkõige mitte rahas mõõdetavat tulu.

Teadmised panevad juba iseenesest piiri raha ja utilitarismi kõikvõimsusele. On tõsi, et osta saab kõike, alates parlamendisaadikutest ja kohtunikest ning lõpetades võimu ja eduga – igal asjal on hind. Aga mitte teadmistel – teadmiste eest tuleb maksta hoopis teistsugust hinda. Isegi blankoveksel ei võimalda meil omandada iseenesest midagi, mis saab olla üksnes isikliku pingutuse ja väsimatu kire tulemus. Teisisõnu, mitte keegi teine ei saa teha meie eest läbi õppimise vaevalist teekonda. Ilma suure sisemise motivatsioonita ei anna ka kõige prestiižsem raha eest

ostetud diplom meile ühtegi tõelist teadmist ega aita karva-võrdki kaasa ehtsale vaimsele metamorfoosile.

Juba Sokrates selgitas seda Agathonile, lükates „Pidu-söögis“ ümber ettekujutuse, nagu saaks teadmisi mehaaniliselt ühelt inimeselt teisele edasi anda nagu vett, mis voolab villast lõnga pidi täiemast peekrist tühjemasse:

Küll oleks tore, Agathon, kui tarkusel oleks säärane omadus, et niipea kui me teineteise vastu puutume, voolaks see tollelt, kes on tarkusest tulvil, edasi sellele, kellel on vajaka, nõnda nagu vesi voolab villast lõnga pidi täiemast peekrist tühjemasse.

Enamgi veel. Üksnes teadmised saavad turuloogikat veel teiselgi moel eirata. Ma võin jagada oma teadmisi teistega, ilma et ise vaesemaks jääksin. Ma võin õpetada kellelegi relatiivsusteooriat või lugeda koos temaga lehekülje Montaigne'i, käivitades imepärase väega protsessi, mis rikastab samaaegselt nii andjat kui saajat.

Homo oeconomicus'e valitsetud maailmas ei ole muidugi lihtne mõista kasutu kasulikkust ega eriti veel kasuliku kasutust (kui palju meile müüakse hädavajalike pähe tarbetuid kaupu?). Valus on vaadata, kuidas inimesed keskenduvad täielikult raha ja võimu akumulatsioonile, teadvustamata vaimu järkjärgulist kõrbestumist ja lämbumist. Valus on vaadata, kuidas televisioonis ja meedias võidutseb uue edu võrdkujuna ettevõtja, kes rajab pettusega impeeriumi, või karistamatu poliitik, kes alandab parlamenti, pannes hääletusele oma isiklikke huve teenivaid

seadusi. Valus on vaadata, kuidas inimesed jooksevad hullunult tormi rahateenimise töötatud maale, tundmata mingit huvi ümbritseva – looduse, asjade, teiste inimeste – vastu. Eesmärgile naelutatud pilk ei tunne enam rõõmu väikestest igapäevastest liigutustest ega märka meie elus tukslevat ilu: päikeseloojangut, tähistaevast, suudluse õrnust, puhkevat õit, lendavat liblikat, lapse naeratust. Sest suurus on sageli kõige selgemini tajutav lihtsates asjades.

„Mõistmata kasutu kasulikkust, kasuliku kasutust, ei mõisteta kunsti,“ märkis tabavalt Eugène Ionesco. Ning pole juhus, et palju aastaid varem nägi jaapani kirjanik Kakuzô Okakura neiule lilleoksa noppimise rõõmus seda hetke, mil inimsugu tõusis loomadest kõrgemale: „Ta sisenen kunsti maailma siis, kui ta märkas peenelt kasutada kasutat“, selgitab ta „Teeraamatus“. Kaks luksust korraga: nii lill (objekt) kui ka selle noppimine (tegu) on kasutud, seades kahtluse alla vajalikkuse ja kasu.

Tõelised poeedid teavad hästi, et luulet saab luua üksnes kalkuleerimata ja kiirustamata: „kunstnik olla tähendab: mitte arvutada ja kokku lugeda; vaid küpseks saada nagu puu, mis ei suru alla oma mahlu ning seisab rahulikult kevadtormides, kartmata, et suvi võiks tulemata jääda“, tõdeb Rainer Maria Rilke „Kirjades noorele luuletajale“. Luule ei allu kiirustamise ega kasulikkuse loogikale. Vahel on kasutus isegi vajalik, et asju kaunimaks teha, nagu arvab Cyrano Edmond Rostandi näidendi lõpureplikides: „Mis? Pole kasu sest? Tean. See ei raba mind. / Kas võitlema meid

veab siis ainult võiduhind? / Ei, ei! Veel kaunim on, et sellest kasu pole!“

Me vajame kasutat samamoodi, nagu me vajame elutähtsaid talitlusi. „Luule, vajadus kujutleda, luua, on sama fundamentaalne nagu vajadus hingata. Hingata tähendab elada, mitte elust põgeneda“, meenutab meile taas kord Ionesco. Nagu näitab Pietro Barcellona, väljendab just hingamine „elust endast üle jäävat elu“, muutudes „nähtamatu ringlevaks energiaks, mis ulatub elust kaugemale, kuigi kätkeb samal ajal elus“. Just nendes ülearuseks peetud tegevustes võime tajuda tungi kujutleda paremat maailma, hellitada utopiat sellest, et me suudame kaotada või vähemalt leevendada üldist ebaõiglust ja piinarikast ebavõrdsust, mis rõhub (või peaks rõhuma) kivina meie südametunnistust. Eriti majanduskriisi ajal, kui utilitarismi ja halastamatu egoismi kiusatus näib ainsa majaka ja päästerõngana, tuleb mõista, et just need tegevused, millest ei ole mingit kasu, võivad aidata meil vanglast põgeneda, lämbumisest pääseda, muuta lameda elu, mitte-elu voolavaks ja liikuvaks eluks, mida suunab uudishimu vaimu ja **inimese** suhtes.

Biofüüsik ja filosoof Pierre Lecomte du Noüy juhtis tähelepanu asjaolule, et „olendite hierarhias on inimene ainus, kes teeb kasutuid tegusid“, psühhoterapeudid Miguel Benasayag ja Gérard Schmit aga pakuvad, et „kasutute asjade kasulikkus on elu, loomingu, armastuse, iha kasulikkus“, sest „kasutatutest asjadest tekib see, mis on meile kõige kasulik, mis sünnib kiirustamata, aega kokku hoidmata,